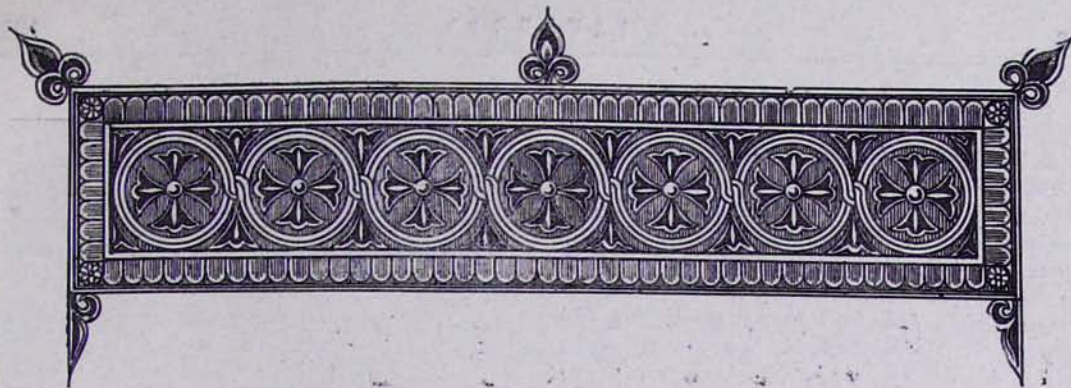

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊՐՈՖ.-ԴՈԿՏ. Լ. Մ. ՄԵԼԻՔՍԵԹ-ԲԵԿ

(Գիտության վաստակավոր գործիչ)

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՎԱՆԱԿԱՆ ՏԱՎՈՒՇԵՑՈՒ ԱՆՏԻՊ ԵՐԿԵՐԻՑ

(«ՊԱՏՃԱՌՔ ԱՌԱՋԱԻՈՐԱՅ ՊԱՀՈՑՆ»)

Նովհաննես Տավուշեցին (1181—1251) միջնադարյան հայ գրականության ակնառու դեմքերիցն է՝ և՛ իբրև Մխիթար Գոշի արժանավոր աշակերտներից մեկը, և՛ իբրև հորանաշատ վանքի գրական-գիտական դպրոցի հիմնադիրը։ Այս Հովհաննեսին չպիտի շփոթել մյուս Հովհաննես Տավուշեցու հետ, որը Մխիթար Գոշի ուսուցիչն է եղել և ապրել է ԺԲ դարի երկրորդ կեսին։ Լեվազ և կրտսեր Հովհաննես Տավուշեցիներին իրարից տարբերելու համար նպատակահարմար կլինի օգտագործել երկրորդի նկատմամբ «Վանական» հորոքըջումը, որով նա հայտնի է բանասերների մոտ։

Հովհաննես Վանականի կենսագրության և գրական գործունեության տեսությունը նվիրված է Համազասպ վարդապետ Ոսկյանի հատուկ մենագրությունը «Հովհաննես Վանական և յուր գրական դպրոցը» վերնագրով [«Ազգային Մատենադարան», 93], Վիեննա, 1922, ինչպես նաև, նովորական դասագրքերը չհաշված, Լ. Խաչիկյանի և Ռուբեն արքեպիսկոպոս Դրամբյանի հոդվածները. առաջինի՝ «Յաղագս տարեմտին ի Վանական վարդապետէ ասացեալ» («Գիտական

նյութերի ժողովածու» [=Բանբեր Մատենադարանի], № 1, Երևան 1941, էջ 151—169) և երկրորդի՝ «Հովհաննես Վանական վարդապետ Տավուշեցի» («Էջմիածին», 1945 թ., մայիս, էջ 22—26), ուր, սակայն, հաշվի չի առնված Ոսկյանի մենագրությունը, որը, համանական է, վրիպել է հոդվածագիրների ուշադրությունից։ Վանականին և նրա աշակերտներին հատուկ գլուխներ ունի նվիրած նաև Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանն իր «Ազգապատում»-ի Բ հատորի մեջ (§ § 1145—1146, էջ 1667—1669)։

Վանականի կենսագրության շարադրման համար կարևոր են ոչ միայն նրա աշակերտների հաղորդած տեղեկությունները, առանձնապես Կիրակոս Գանձակեցու Պատմության մեջ մտած գլուխները՝ «Վասն գիտության վարդապետին Վանականայ և որոց ընդ նմա», «Վանական վարդապետին [Վասն հաւատոյ]» և «Վասն վախճանի սուրբ վարդապետին Վանականայ»², այլև Տեր Իսրայելի խմբագրությամբ (1251 թ.) հայտնի «Յայսմատուրք»-ի համապատասխան գլուխը արեգի 10 = մարտի 18-ի ներքո։

Ավելորդ չենք համարում բերել այստեղ այս վերջինը ամբողջությամբ.

1 Հմմտ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, «Վարդապետը հայոց հյուսիսային կողմանց» և այլն, Թբիլիսի, 1928, էջ 214, 250—254 և Ա տախտակը (վրացերեն)։

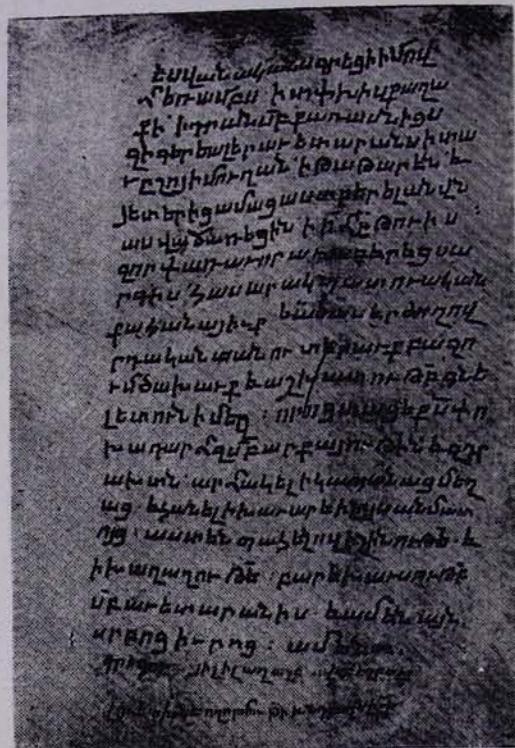
2 Կիրակոսի վարդապետի Գանձակեցույ «Պատմութիւն հայոց», Թբիլիս, 1909, էջ 230—239, 324—334։

«Յայսմ ատուր յիշատակ վանական վարդապետի հայոց»:

Ամենագով և երջանիկ հայրն մեր սուրբ վարդապետն վանական էր յաշխարհէն վարդապետն Սաւուշ գաւառէն, և ծնողքն Աղուանից ի Տաւուշ գաւառէն, և սրբութեամբ նուիրեցին զնա Աստուծոյ. և սրբութեամբ սնաւ առ երէց եղբօրն իւրում, որոյ անունն Պօղոս կուսան և սուրբ քահանայ: Եւ թուէր Պօղոս կուսան և սուրբ քահանայ: Եւ թուէր զնա զերկիր ծննդեան իւրոյ՝ զնաց առ մեծ զարդապետն Մխիթար, և եղև ուսումնասէր վարդապետն Մխիթար, և զնա քահանայ յոյժ, և ձեռնադրեցին զնա քահանայ ի վանսն Գետիկ, և մականուն վարդապետին Գաւշ: Եւ ուսաւ ի նմանէ զմեկնութիւն շին և նոր Կտակարանացն, և եղև կատարեալ գիտնական և արժանի լեալ աստիճանի և անուան վարդապետի՝ զնաց յաշխարհն իւր և շինեաց վանս և ի նմա փառաւոր եկեղեցի սրբատաշ վիմօք, զմբեթաւոր և բազմախորան, և անուանեաց զվանս խորանաշատ:

Եւ համբաւ իմաստութեան նորա համանգամայն տարածեցաւ ընդ տիեզերս, և գային առ նա յամենայն կողմանց և ուսանէին ի նմանէ զվարս պարկեշտութեան և սրբութեան և զգիտութիւն աստուածեղէն գրոց, և լուսաւորեալ զնային յուրաքանչիւր տեղիս, և լինէին լոյսք աշխարհաց:

Եւ եղև ի ժամանակին յայնմիկ Զաւարիդին ոմն բռնաւոր խորասանայ, և աւերեաց զամենայն աշխարհս Հայոց և Աղուանից: Գնաց նա (վանական— Լ. Մ.—Բ.) յանապատ տեղի, յորում էր քար մեծ յոյժ, և փորեաց ի նմա այլս բրածոյս և եկեղեցիս փորեալս, և դադարեաց ի նմա բազում ժամանակս մինչև եկն Թաթար զօրքն ի վեց հարիւր և ութսուն և չորս ամի թուականութեանս Հայոց, առաջնորդ ունելով զՇարմաղանոյն՝ հրամանօք Հոթթաղանին, և աւերեաց զբազում գաւառս Թուրքաց և Պարսից, Հայոց և Վրաց, և գերեաց: Գերեցաւ և նա աշակերտօք իւրովք և բազում ժողովրդովք, և շնորհօքն Աստուծոյ ազատեալք ի նոցանէ՝ եկն դարձեալ յառաջին վանսն իւր ի խորանշատ և մխիթարէր զբազումս, զի զուարթամիտ էր իբրև զԲառնաբաս, այլ շափահասակի, մեծ և լայնամօրովք տեսն փառաւոր և ամենեկին շնորհալից, միտք ծննդական, յանդիմանիչ հերձուածողաց, մեղաւորաց դարձուցիչ և կոշող յապաշխարութիւն, պահող, աղօթական, և սուրբ հոգւով և մարմնով, բազում որդիս ի փառս ածեալ, հասեալ ի խորին ծերութիւն, ալեւորեալ և լի աւուրբք՝ հանգեալ ի Քրիստոս ամաց եօթանասնից, ի թուականին Հայոց 2, արեգի ժ և մարտի ժԸ, ի տօնի սրբոյն Կիրիլի Երու-

ՄԻ ԷՋ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՏԱՎՈՒՇԵՑՈՒ ՁԵՆԱԳՐԻՑ

սաղեմայ հայրապետին և Որենդի և վեց եղբարց»³:

Հետեապես, ըստ այս հիշատակարանի, Հովհաննես վանական Տավուշեցին ծնվել է 1181 թվականին և վախճանվել 1251 թվականին՝ 70-ամյա հասակում:

Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը այսպես է բնորոշում վանականի գրական գործունեությունը. «վանականի պատմությունը դեռ երևան ելած չէ, իրեն վերագրյալ մեկնություններուն մասին կասկածներ կհայտնվին, իսկ ծաղրնտիրներու և հավաքածոներու մեջ բավական գրություններ կգնտվին յուր անունով: Այս կարգին են երկու հատվածներ, որոնց մեջ կխոսվի հայոց առաջին լուսավորիչներուն և անոնց հետևողներուն վրա (Թղթ. 533—536), Հիմնավոր և կանոնավոր տեղեկություններ չեն տրվածները, գուցե վանականի վավերական գրություններ ալ չեն»⁴:

³ Տե՛ր Իսրայելի «Յայսմատուրք»-ը, հրատ. Գ. Բալանի, «Պատրոլոգիա Օրինետալիս», հատ. ԻԱ, Փարիզ, 1930, էջ 1225—1226 (181—182), հայերեն և ֆրանսերեն:

⁴ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, «Ազգապատմ», հատոր Բ, Կոստանդնուպոլիս, 1913, էջ 1668:

Համազասպ վարդապետ Ոսկյանը Վանականի գրական գործերը 4 խմբի է բաժանում. ա) պատմական երկ, բ) մեկնողական երկեր, գ) մանր երկեր, և դ) անհարազատ կամ տարակուսական մանր երկեր:

Մասնավորապես, խոսելով Վանականի պատմական երկի (Պատմութեան) մասին, որը հիշատակված է Վարդանի և Կիրակոսի մոտ, բայց ցայսօր երևան հանված չէ, Շ. Ոսկյանն իրավացիորեն նշում է. «Խորանաշատի հիմնադրին պատմական երկը սակայն կթվի թե անհետ կորսված է, գոնե հայտնված չէ անկե ձեռագիր օրինակ մը»:

Մեկնողական երկերի մեջ հիշատակվում են 6 մեկնություններ այլևայլ բովանդակությամբ, որոնց թվում «Մեկնութիւն Յորայ» և «Բացատրութիւն աղօթից Ամբակումայ մարգարէի»:

Մանր երկերի շարքում հիշվում են նույնպես 6 գրվածքներ, որոնցից մեկը՝ դավանութեան մասին՝ մտած է Կիրակոսի պատմության մեջ: Այս կարևոր գործ է «Յաղագս տարեմտից» կամ «Յաղագս տարեմտին»⁵: Մանր երկերի շարքին է դասում Շ. Ոսկյանը նաև «Պատճառք վասն Առաջադրաց պահոցն... վասն հակառակացն և այլանդացն զսուրբ պահսն», որը հատուկ քննության է առնված սույն հոդվածում, երկի անդրանիկ հրատարակությամբ հանդերձ:

Վերջապես, անհարգատ կամ տարակուսական մանր երկերի շարքին Շ. Ոսկյանը դասում է 8 գրվածքներ՝ և սրանց թվում՝ «Գիրք թղթոց»-ի վերջում կցված 2 հոդվածները հետևյալ վերնագրով. ա) «Վանական վարդապետին ասացեալ Բան հաւատի աղգիս մերում»⁶ և բ) «Այլ բան է ասացեալ

Վանական վարդապետին»¹⁰, որպիսիք, ըստ Շ. Ոսկյանի, ոչ թե Վանականի, այլ Վարդան Արեւելցու գործերն են¹¹:

Վանականի երախտիքը հայ մշակույթի պատմության մեջ ոչ միայն այն էր, որ նա Խորանաշատի պատմագրական դպրոցի հիմնադիրն ու շունչ տվողն էր, որի ծոցից հանդես եկան Կիրակոս Գանձակեցու, Վարդան Արեւելցու և Գրիգոր Ակնեբեցու (Կեղծ-Մաղաքիա արեղայի)¹² նման դեմքեր, այլև այն, որ նա որոշ ներգործներ է արել հայ հնագրության ասպարեզում:

Կիրակոսը, խոսելով «Վասն գերութեան վարդապետին Վանականայ և որոց ընդ նմա» նյութի շուրջը, հիշում է այն քարանձավը «ի կատարս բարձրագոյն քարի միոջ, որ կայ հանդէպ գեղջն, որ Ոլորուտն կոչի, Կի հարաւոյ կողմանէ Տաւուշ բերդի», ուր «կայր զետեղեալ՝ ժողովեալ բազում գրեանս»¹³, և թե ինչպես թաթարները «խուզեալ առին... որ ինչ յայրի անդ էր, և որ ինչ սպասք է եկեղեցւոյն, կամ շուրջառ, կամ այլ անօթ ինչ, կամ խաչ արծաթի, և երկու Աւետարանս ընդելուզեալ արծաթով»¹⁴:

10 Նույն տեղում, էջ 536:

11. Շ. Ոսկյանին համամիտ է Շ. Մյուլլերմանը՝ «Գիտություն Վանական վարդապետին ասացեալ Բան հաւատի աղգիս մերում», «Հանդէս ամսօրեայ», 1925, էջ 462—463 (Յրանսերին):— Լ. Մելիքեբ-Քեկ, հիշյալ գիրքը, էջ 253, ծանոթ. 4:— Նուրայր Եպիսկոպոս Պողարյան, «Մայր ցուցակ ձեռագրաց Ս. Յակոբեանց», հատ. Բ, Երուսաղեմ, 1953, էջ 117, 197, հատ. Գ, Երուսաղեմ, 1954, էջ 57, 172, 250, հատ. Դ, Երուսաղեմ, 1956, էջ 12, 30, 33, 43, 195 և այլն:

12 Տե՛ս Հայկազ ժամկոչյան. «Պատմութիւն վասն աղգին նետողաց» երկի հիշեցակը. «Երևանի պետական համալսարանի գիտական աշխատություններ», ԻԴ. 1946, էջ 367—388:— Ներսես վրդ. Ակինյան, «Գրիգոր քահանա Ակնեբցի, պատմագիր թաթարաց պատմության, 1250—1335», «Հանդէս ամսօրեայ», 1948 թ., № 7—8, էջ 387—403, 444—446:— Լ. Մելիքեբ-Քեկ, «Վրաստանի պատմության գրավոր աղբյուրների հրատարակությունները. Կատալոգ Ա», Թբիլիսի, 1949, էջ 263—264 (վրացերեն). «Պատմութիւն վասն աղգին նետողաց (մոնղոլների)», ի ձեռն Գրիգորի լեկանց, որ վերագրվում էր Մաղաքիա արեղային, հայերեն ընդգրկը հրատարակեցին հանդերձ անգլերեն թարգմանությամբ և ծանոթագրություններով Ռոբերտ Պիրպոնտ Բլեյկը և Ռիչարդ Ն. Ֆրի, Հարվարդ, 1954, 294 (16) — 383 (115) էջ, հայերեն և անգլերեն:

13 Կիրակոսի վարդապետի Գանձակեցու «Պատմութիւն Հայոց», էջ 230:

14 Նույն տեղում, էջ 233—234 (ընդգծումը մեջբերումի մեջ մերն է— Լ. Մ.-Բ.):

5 Համազասպ վարդապետ Ոսկյան, «Հովհաննես Վանական և յուր դպրոցը», Վիեննա, 1922, էջ 23:

6 «Ծոթարդ» (Մոսկվա), 1859 թ., № 5, էջ 147—151, № 6, էջ 195—199, № 7, էջ 227—230:— «Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց», հատ. Բ, կազմեց Նուրայր Եպիսկոպոս Պողարյան, Երուսաղեմ, 1953, էջ 197, նույնը, հատ. Դ, Երուսաղեմ, 1956, էջ 43:

7 Կիրակոսի վարդապետի Գանձակեցու «Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1909, էջ 324—330 [«Վանական վարդապետ»]:

8 Ն. վրդ. Տալեցու հրատ., «Բաղմավէլ», 1897 թ., էջ 335—339:— Լ. Խաչիկյան, «Յաղագս տարեմտին ի Վանական վարդապետէ ասացեալ», «Գիտական նյութերի ժողովածու» [= Բանբեր Մատենադարանի], № 1, Երևան, 1941, էջ 151—169, տեքստը՝ 156—167:

9 «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 533—535:

Ահա այս՝ «արծաթով ընդելուզեալ» կամ արծաթապատ Ավետարաններից մեկն էր, գրված 1224 թվականին, որին կցված է Վանականի ինքնագիր հիշատակարանը 1238 թվականի ներքո և որը երկար ու ձիգ դարերի թվականի ներքո էր վասպուրականում, ընթացքում պահվում էր վասպուրականում, երբեմն վանի Ս. Վարդան եկեղեցում (այժմ Հայաստանի Մատենադարանումն է № 4823, նախկին № 994 ներքո) և որի մանրամասն նկարագրությունը բազմիցս տրվել է ակադեմիկոս Հայագետների կողմից¹⁵։ Այս Ավետարանը արտագրվել է Տփղիսում։

Մյուսը հավանական է աճն լինի, «խորանաշատի» Ավետարան կոչվածը, որը մի ժամանակ պահվում էր վանի Ս. Սահակ եկեղեցում և որի նկարագրությունը տվել է Ե. Լավայանը¹⁶։

Առաջին Ավետարանի հիշատակարանը հետաքրքիր է իր հարուստ բովանդակությամբ, որը կարդացվում է այսպես (20 տող)։

«Ես, Վանական, գրեցի իմով՝ ձեռամբս ի Տփլիս քաղաքի ի դրան Սուրբ Քառասնիցս. լի գերեալ էր Աւետարանս ի Տալըշոյ ի Մուղան ի թաթարէն և յետ երկցամաց աստ բերեալ անվնաս վաճառեցին ի Ոջէ թուրս։ Ձոր փառաւոր աւագէրէց Սալգրիս հասարակ պատուական լքահանայիւք և աստուածասէր ժողովրդական տանուէրաւք բազում ծախսաւք և աշխատութեամբ գնել ետուն ի մեզ. Ռոց տացէ Քրիստոս փոխադարձ զսուրբ արքայութիւն և զդրախտն արձակել ի կապանաց մեղաց և հանել ի խաւարէ ի լոյս անմատոյց։ Աստէն պահելով ի շինութեան և ի խաղաղութեան, բարէխաւսութեամբ Սուրբ Աւետարանիս և ամէնայն՝ սրբոց իւրոց. Ամէն»¹⁷։

15 Գաբգին վարդապետ Սրվանտյան, «Թորոս-Աղբար», հատ. Բ, Կոստանդնուպոլիս, 1885, էջ 272—275։ — Հ. Ղ. Ալիշան, «Հայապատում», Վենետիկ, 1901, էջ 463։ — Հ. Ոսկյան, հիշված աշխատությունը, էջ 14—15։ — Ս. Տեր-Ավետիսյան, «Հովհաննես Վանական Տավուշեցու, մոնղոլական ժամանակաշրջանի հայ գրողի, ինքնաձեռագիրը», «Կովկասյան Պատմա-հնագիտական ինստիտուտի Տեղեկագիր», IV, Թիֆլիս, 1926, էջ 51—54. Նկարը Ա տախտակում (ռուսերեն)։ — Գաբգին Ա Կարողիկոս. «Հիշատակարանը ձեռագրաց», հատ. Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 839—842, 903—904։

16 Ե. Լավայան, «Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց վասպուրականի», հատ. Ա, Թիֆլիս, 1915, էջ 127—130։

17 Ս. Տեր-Ավետիսյան, հիշյալ հոդվածը, էջ 52—53 և Ա տախտակ։

Այսպիսով, ինքը Վանականը խոստովանում է, որ Ավետարանը նրա ձեռքն է անցել 1238 թվականին Տփղիսում Կղած պահին, երբ նա իջել էր «ի դրան Սուրբ Քառասնիցս», այսինքն հետագայում «Հրեշտակապետաց» կամ «Բերդի փոքր եկեղեցում» կից, որը մինչև ժժ դարը Սանահին վանքի վանատունն (ՍՈՃՈՐԵ, վրացերեն «մետրի») էր հանդիսանում վրաց մայրաքաղաքում¹⁸։

Ինչպես Ձ—է դարերում Մովսես վրաց եպիսկոպոսի «Պատճառք Դ ժողովոյն երկաբնակացն» երկից¹⁹ երևում է, «հինգալորեայ յառաջաւոր պահուլքն»²⁰ Հայոց եկեղեցին պաշտպանում էր հինավուրց ավանդական սովորույթներից մեկը²¹, որը հավանաբար գալիս էր հեթանոսական շրջանից և որի շուրջը եկեղեցիների բաժանումից հետո թունդ վիճաբանություններ են ծագել քրիստոնեական աշխարհում։ Իսկ Հայաստանում «Առաջաւորք»-ը հետագայում նույնիսկ նույնացրել էին Ս. Սարգսի պահքի հետ։

Հույն-բյուզանդական գրականության մեջ այս վեճը կամ, ավելի ճիշտն ասած, հարձակումները «Առաջաւորք»-ի առթիվ ամենաուժեղ արտահայտությունն են գտել «Բասակ Հայոց Մեծաց կաթողիկոս»-ին վերագրվող, իսկ իրականում կեղծ Իսահակի գրչից ելած

18 Լ. Մելիքսեթ-Քեկ. «Սոազատիկ առթիվ 1197 թ. Թիֆլիսում տեղի ունեցած երկպառակության մասին», «Կովկասյան Պատմա-հնագիտական ինստիտուտի Տեղեկագիր», III, Թիֆլիս, 1925, էջ 49—60 (ռուսերեն)։ — Լ. Մելիքսեթ-Քեկ, «Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», III, Երևան, 1955, էջ 268, 272—273։ 19 «Գիրք թղթոց», էջ 119—127։

20 Նույն տեղում, էջ 124։

21 Ն. Մառ, «Նախնական հաշվետվություն Սինալի լեռան և Երուսաղեմում 1903 թ. կատարած աշխատանքի մասին», «Հաղորդագիր Կայսերական Պաղիտինյան ընկերության», հատ. XIV, մ. 2, 1904, էջ 13 (ռուսերեն)։ — Ի. Զավախով, «Վրաստանի և Հայաստանի միջև եկեղեցական անջատման մասին է դարի սկզբին», «Կայսերական Գիտությունների ակադեմիայի Տեղեկագիր», 1908 թ., էջ 535 (ռուսերեն)։ — Լ. Մելիքսեթ-Քեկ, «Առաջավորաց պատի մասին ասմունքի վրացական զրույցը», «Քրիստոնեական Արևելք», հատ. V, Պետրոգրադ, 1916, էջ 85—96 (ռուսերեն)։ — Լ. Մելիքսեթ-Քեկ, «Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», հատ. I, Երևան, 1934, էջ 36, 49—50։

երկերում²², որոնցից մեկը «Ճառ ընդդէմ հայոց» վերնագիրն է կրում: Այստեղ «Առաջադրք»-ի մերկացմանը, որը հոնարեն «արցիվուր» է կոչվում, հատկապես նվիրված է առաջին ճառի ԺԴ գլուխը և երկրորդ ճառի ԻԳ կետը²³:

Անկախ սրանից, «արցիվուր»-ի մասին եղած առասպելը հետագա մշակումով առկա է, ըստ վիկայության Հր. Աճառյանի²⁴, «Աֆթի-միոս Սեկտուտինոսի Զեն կատարյալ գործում, Նիկեֆորոս Կալոթասի Պատմության և Աթենքի Մեխիստոս արքեպիսկոպոսի Նկեդեցական պատմության մեջ, որ՝ Զենատիոս Սքուլարիոս սարկավագի ձեռքով համառոտվելով՝ տպված է նախ Զմյուռնիա (1861) և հետո արաբերեն թարգմանությամբ Երուսաղեմ (1867), այն ժամանակի հունաց Երուսաղեմի պատրիարք Կյուրեղի հրամանով»²⁵:

«Առաջադրք»-ը վրաց մատենագրության մեջ, «ալաջորի»-ի ձևով, հանդես է գալիս, նախ, Նիխիտոս (Էքվթիմոս) Աթոնեցու կամ Սուրբ Էռնեստոս (Աթոնելի-Մթածմինդելի) խմբագրած Զ տիեզերական ժողովի կանոնների վրացական վերստիպում²⁶, ապա անանուն հեղինակի թե հեղինակների (ԺԱ դարի) պամֆլետների մեջ հետևյալ վերնագրերի տակ՝ «Պետրոս Թափիշի և ալաջի պատմությունը» և «Հաղորդագրություն Սուրբույան որդի Սարգսի մասին»²⁷:

22 Լ. Մելիքս-Բեկ. «Հուլյն-բյուզանդական գրականության մեջ գոյություն ունեցող կեղծ-Իսահակյան պամֆլետների ժամանակագրության հարցի շուրջը», «Վիզանտյակի Վեմենիկ», հատ. VIII, Մոսկվա—Լենինգրադ, 1956, էջ 108—222 (նուսերեն):— Նույնի գերմաներեն համառոտությունը՝ «Բերլինիցական կրօնական օրինադրություն», Բեռլինի ակադեմիայի հրատարակություն, տետր 2, Բեռլին, 1957, էջ 82—85:

23 Միև., «Պատրիարքի գրեկա», հատ. 132, հրատ. 1864, էջ 1197 (1198)—1203 (1204), հունարեն:— Նույնը՝ «Եւ նարրացիո դե բերուս Արմենիե», քննական հրատարակություն և ծանոթագրություններ Ժնևադ Գաբիտի, Լուվեն, 1952 (հունարեն և ֆրանսերեն):

24 Հր. Աճառյան, «Հայերեն արմատական բառարան», I, 1926, էջ 495—496:

25 Միև., հիշյալ հրատարակությունը, էջ 1203 (1204)—1235 (1236):

26 Լ. Մելիքս-Բեկ. «Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», հատ. I, էջ 104:

27 Նույն տեղում, էջ 113—116:— Լ. Մելիքս-Բեկ. «Առաջավորաց պատմության ասմունքի վրացական գրույցը», «Քրիստոնեական Արևելք», հատ. V, էջ 85—96 (նուսերեն):— Հմմտ. Մեսրոպ վարդապետ Մախուռյանի գրախոսականը, «Արարատ», 1918 թ., № 1, էջ 148—150:

Վերջապես, ռուս-սլավոնական մատենագրության մեջ տարածված է մի գրույց, որն, անկասկած, հուլյն-բյուզանդականի կնիքն է կրում, հետևյալ վերնագրով՝ «Сказание арменских ересей о неделах, фарисеев и мытаря»²⁸, որ «առաջավորք» (=վրաց «ալաջորի») «արցիվուր» է կոչվում, որը ռուսական միջավայրում «արցիվուրի» է դարձել²⁹:

«Պատճառք վասն առաջադրաց պահոցն, ասացեալ Վանական վարդապետի, վասն հակառակացն և ալապնողացն զսուրբ պահոցն» վերնագիրը կրող Հովհաննես Վանական Տավուշեցու երկասիրությունը մեկն է հայկական իրականության մեջ ծագած կամ մշակված այն բաղմամբիվ ջատագովական-հակաճառական գրվածքներից, որոնք հորինվում էին Հայ Նկեդեցու ավանդական կարգերը, ծեսերը և սովորույթները պաշտպանելու համար քաղկեդոնականների հարձակումներից և տոնձգություններից:

Բնական է, որ իր յա երկը գրելիս Վանականը օգտագործել է նախորդ գրականությունը տվյալ խնդրի մասին և ապա ինքն ևս, իր հերթին, որոշ ազդեցություն է գործել հետագա գրողների վրա նույն հարցի կապակցությամբ:

Առաջին շարքի երկերից հիշատակության արժանի են.

ա) Զենոբ Գլակի—Հովհան Մամիկոնյանի «Պատմություն»-ը³⁰:

բ) Պողոս Տարոնեցու «Թուղթ ընդդէմ Թէոփիստեայ»³¹ և «Յաղագս առաջադրացն պահոց» գրվածքը³²:

28 Ի. Մանվետով, «Արևելյան Օրթոդոքս Նկեդեցու պատերի մասին», Մոսկվա, 1886, էջ 64—65 (նուսերեն):

29 Հր. Աճառյան, «Հայերեն արմատական բառարան», I, էջ 496:

30 Յովհան Մամիկոնյան, «Պատմություն Տարոնի», հրատ. Ա. Արաբամյան, Երևան, 1944, էջ 73—74:

31 «Թուղթ Երանելոյն Պապոսի Տարոնացոյ լաղթալ ախոյան վարդապետի ընդդէմ Թէոփիստեայ հոռոմ փիլիսոփային», Կոստանդնուպոլիս, 1752, 275—278:

32 Հմմտ. Յակովբոս վրգ. Տաշյան, «Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց Ի Վիննա», Վիննա, 1895, էջ 769:— Բաղնի վրգ. Սարգիսեան, «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց Ի Վիննայի», հատոր II, Վիննայի, 1924, էջ 529—530:

զ) Ներսես Շնորհալու «Ընդհանրական»-ը³³.
 դ) Մխիթար Գոշի «Գծագրութիւն յաղագս վրաց»-ը³⁴.
 Իսկ վանականին հետևող հեղինակների գրվածքներից պիտի նշել.
 ա) Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց»-ը³⁵ և «Գիրք բարոգութեան, Զմերան հատոր»-ը³⁶.

բ) Ղազար Զահկեցու «Դրախտ ցանկալի»-ն³⁷.

Վերջին շարքին կարելի է կցել և Լիմանապատի միաբան՝ Գորեցի Գևորգ վարդապետ Կակաբենցի հոգևածը, գրված վրացերեն, «Սուրբ Սարգսի պատը» վերնագրով (1748 թ.)³⁸.

«Առաջաւորք» (< «առաջաւորաց») բառի ստուգաբանութեան շուրջը գոյութիւն ունեն մի քանի կարծիքներ:

Դրանցից առաջինը ավանդականն է, որով «առաջաւորք»-ը դուրս է բերվում «առաջ» բառից՝ նախընթացի իմաստով Մեծ պատի նկատմամբ, որին Առաջավորքը նախորդում է: Այս առաջավորի աղավաղումն է համարվում, մի կողմից, վրացերեն «ալաջորի» (առաջոր-ալաջոր-ի, իբրև հետևանք ետընթաց տարնմանութեան) և մյուս կողմից՝ հունա-

33 «Թուղթ Ընդհանրական», էջմիածին, 1895, էջ 141—143:

34 «Թուղթ Մխիթար վարդապետին, որ Գոշն կոչիր», «Արարատ», 1901, էջ 60: Հմմտ. Լ. Մելիքսեբ-Քեկ, «Վարդապետը հայոց հյուսիսային կողմանց» և այլն, Թբիլիսի, 1928, էջ 247—248 (վրացերեն):

35 «Գիրք հարցմանց երիցս երանելի սրբոյն հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյ», Կոստանդնուպոլիս, 1729, էջ 649—650:

36 «Գիրք բարոգութեան որ կոչի Զմերան հատոր, արարելի սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն եօթնալոյս վարդապետին», Կոստանդնուպոլիս, 1730, էջ 145բ—147ա, 152ա:

37 «Գիրք աստուածաբանութեան, որ կոչի Դրախտ ցանկալի, շարագրելի ի Ղազարոս աստուածաբան վարդապետէ Զահկեցոյ», Կոստանդնուպոլիս, 1734, էջ 428—431:

38 Լ. Մելիքսեբ-Քեկ, «Գևորգ Գորեցի, վրաց և հայոց անծանոթ գրողը 18-րդ դարի առաջին կեսի», «Վրաստանի պետական թանգարանի Տեղեկագիր», X—B, Թբիլիսի, 1940, էջ 114—115 (վրացերեն): Հմմտ. Լ. Մելիքսեբ-Քեկ, «Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», հատ. III, էջ 93—94:

կան-սլավոնական «արցիվուր»-ը բազմաթիվ տարբերակներով³⁹:

Մյուս կարծիքը կապում է այդ բառը հեթանոսական շրջանի հավատալիքների և, մասնավորապես, «ալաջ» (ալըշ)— «ալաջ»-ի պաշտամունքի հետ⁴⁰, որը վերջնական հաշվով տանում է մեզ աղեղների պաշտամունքի աշխարհը⁴¹:

Ավելի հավանական է, մեր տեսութեամբ, երրորդ կարծիքը, որով «առաջաւորքը» կապվում է աղբյուրի գաղափարի հետ, այլապես ասված՝ ընդունվում է իբրև մսի կամ, ավելի ճիշտն ասած, ուսուցողական մսի⁴² պատ, որը հեթանոսական ժամանակ-

39 Մանրամասնութիւններ տե՛ս Լ. Մելիքսեբ-Քեկ, «Քրիստոնեական Արեւելք», հատ. V, 1916, էջ 73—111 (ռուսերեն): Հմմտ. Մեսրոպ վարդապետ Մաքսուտյանի գրախոսականը վերջինիս վրա՝ «Արարատ», 1918, հունվար, էջ 48—50: Լ. Մելիքսեբ-Քեկ, «Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», հատ. I, էջ 111—118:— Հր. Անադյան, «Հայերեն արմատական բառարան», I, էջ 496:

40 Ա. Մառիկյան, «Երկուցաբանական շունը հարաբերութեամբ Միքայել-Գաբրիելի հրեշտակներու և Ս. Սարգսի», «Հանդես ամսօրեայ», 1927, էջ 43—55:— Նույնի՝ «Արա գեղեցիկ» [«Աղգային մատենադարան», 186], Վիեննա, 1930, էջ 147—170:— Գր. Ղալիանցյան, «Արա Գեղեցիկի պաշտամունքը», Երևան, 1945, էջ 65—68:— Հմմտ. Լ. Մելիքսեբ-Քեկ, «Թեոսոլոգիա հայտնագործված ԺԾ դարի ձեռագիր շարականը», Թիֆլիս, 1913, էջ 6 և ծանոթ. 2, նույն տեղում (ռուսերեն): Բոլշայա Սովետսկայա էնցիկլոպեդիա, Ա հրատ., հատ. XV, էջ 400 (ռուսերեն):

41 Լ. Մելիքսեբ-Քեկ, «Մի քանի խոսք աղեղի պաշտամունքի մասին», «Արարատ», 1918, № 1—3, էջ 125—128:— Նույնի՝ «Հայ հին գրականութեան պատմութիւնը», Թբիլիսի, 1941, էջ 35 (վրացերեն): Հմմտ. Ն. Մառ, «Ափիսագների կրոնական հավատալիքների մասին», «Քրիստոնեական Արեւելք», հատ. IV, 1915, էջ 128, ծանոթ. 1, (ռուսերեն): Հմմտ. Նույնի ծանոթագրութիւնը, նույն տեղում, հատ. V, էջ 79, ծանոթ. 2 (ռուսերեն):

42 Ն. Մառ, «Հաբեթական էլեմենտները Հայաստանի լեզուներում, IV. երկն-արջառ՝ խոշոր եղջյուրավոր անասուն». «Կայսերական գիտութիւնների ակադեմիայի Տեղեկագիր», 1912, էջ 831—834 (ռուսերեն):— Հմմտ. Նույնի՝ «Ռուսական գիտութիւնների ակադեմիայի զեկուլցները», 1924, էջ 25—26 [= Նույնի՝ «Ընտրյալ աշխատութիւնները», հատ II, էջ 145—146] (ռուսերեն):— Նույնի՝ «Հայկական մշակութիւնը, նրա արմատները և նախապատմական կապերը ըստ լեզվագիտութեան», Փարիզ, 1925 (վերջինիս ռուսերեն թարգմանութիւնը հայերենից՝ ժողովածուում «Լեզուն և մտածողութիւնը», I, Լենինգրադ, 1936, էջ 32):— Լ. Մելիքսեբ-Քեկ, «Հնագիտական ուղևորութիւն», «Սովետական Վրաստան», 1957, 4 հունվարի, № 3:

ներում նվիրված է եղել աստված-ասված-ասվատին՝ իբրև որսորդության աստծու⁴³:

Հետևապես, «առաջատոր» («առաջատորաց») բառը ոչ այլ ինչ է, բայց եթե իմաստաբանեցրած փորձ «առաջա» բառից, խոշոր եղջերավոր անասնի առումով, երբեմն ոչ-խարի, խաշան, երնջի, զվարակի և նույն-իսկ էշի հակադրությամբ⁴⁴:

Հենց այս իմաստով «ալաջա»-ն գործածված է հատկապես Գուրիալում (արևմտյան Վրաստան), ուր համապատասխան շաբաթը «ալաջայս կվիրա» է կոչվում:

Հովհաննես Վանական Տավուշեցու անտիպ երկը, որը «Պատճառք վասն առաջատորաց պահոցն, ասացեալ Վանական վարդապետի, վասն հակառակացն և ալպանդացն զսուրբ պահան» ընդարձակ վերնագիրն է կրում և ըստ մեր տեսության, իրականում, «արաջատորաց» պատին է վերաբերում, մենք յույս ենք ընծայում ստորև ըստ Հայկական ՍՍՌ Միևիտյանների Սովետին առընթեր Պետական մատենադարանի մեղ մատչելի հինգ գրչագրերի⁴⁵, այն է՝

ա) №—1952 (1978), ժողովածու ժրդարի, էջ 339—345:

բ) №—2111 (21), Քարոզգիրք, 1652 թ., էջ 144ա—145ա:

գ) №—495 (223), Ճառերնտիր, ԺԵ—ԺԶ դ. դ., էջ 113ա—116ա:

դ) №—5618 (929), ժողովածու, ԺԳ դար, էջ 355—369:

ՊԱՏՃԱՌԲ ՎԱՍՆ ԱՌԱՋԱՌՈՐԱՅԻ ՊԱՀՈՑՆ, ԱՍԱՅԵԱԼ² ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ,
ՎԱՍՆ ՀԱԿԱՌԱԿԱՅՆ ԵՒ ԱՅՊԱՆՈՂԱՅՆ ԶՍՈՒՐԲ ՊԱՀՍՆ³

Յոլովագոյնք⁴ են բանք վասն պահոցն Առաջատորաց, այլ զսական ասացուր⁵ ի բաղմացն:

43 Ինչպես հայոց «աստուած»-ը, նույնպես և Կովկասյան լեռնականների «աստված»-ը, մեր կարծիքով, տարբերակներ են միևնույն բառի, որը հեթանոսական շրջանում մինչև միաստվածության գաղափարին հասնելը, որսորդության աստուծո անունը պիտի լինելու Հետևապես, ընդունելի չէ Ն. Մառի փորձը հայոց «աստուած»-ը հունական Սաբազիոսի հետ կապելու ուղղությամբ (Ն. Մառ, «Սաբազիոս աստվածը հայոց մեջ», «Կայսերական գիտությունների ակադեմիայի Տեղեկագիր», 1911, էջ 750—774, ռուսերեն):

44 Համաբարբառ Հին և Նոր Կտակարանաց, Երուսաղեմ, 1895, էջ 231: Հմմտ. Արշըրայ գիւղ («Մայր ցուցակ ձեռագրաց Ս. Յակոբեանց», հատ. Բ, Երուսաղեմ, 1953, էջ 117):

45 Նույնը Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց հավաքածուի մի շարք ձեռագրերում («Մայր ցուցակ ձեռագրաց Ս. Յակոբեանց», հատ. Բ, 1953, էջ 117, հատ. Գ, 1956, էջ 33, 195 և այլն):

և) №—4670 (205), Ճառերնտիր, 1401 թ., էջ 222ա—226ա:

Հեղինակն իր այս երկը գրելիս, ինչպես բնագրի համապատասխան տեղերում փակագծերի մեջ նշած ունենք, օգտագործել է հետևյալ աղբյուրները.

ա) Աստվածաշնչից՝ Սաղմոս ՃԺԲ 49, Ավետարան Մատթեոսի Գ 2, Դ 17. ԻԳ 39. ԻԴ 37—38. Ավետարան Ղուկասու ԺԳ 35, ԺԷ 26—27. Պողոսի առաքելո թուղթ առ Հռովմայեցիս ԺԲ 12, և այլն.

բ) Բարսեղ Կեսարացու Ճառ ի Մեծ Պահս (անտիպ):

գ) Կյուրեղ Աղեքսանդրացու Կոչումն ընծայության (հրատ. Կոստանդնուպոլիս 1728, Վիեննա 1832) և այլն:

Անկախ զուտ մատենագրական նշանակությունից, Վանականի երկը, իբրև հայ միջնադարի ծնունդ, կարևոր նշույթ է պարունակում հայ բարբառագիտության տեսակետից ևս:

Այսպես, օրինակ Վանականը օգտագործում է հետևյալ բայաձևերը՝ «կու լինի», «լըմանն կու միաբանին», «կու գայր», «կու խրտչէին», «կու խառնէր»:

Ապա, հետաքրքիր են խ-ի գործածության օրինակները և-ի փոխարեն՝ «նախապետքն» (ծանոթ. 48), «ընախատակութիւն» (ծանոթ. 88), «խաղորդեցարուր» (ծանոթ. 116) և այլն:

Երանելի⁶ Բարսեղ ասէ, թէ «Պահսն նախ ի դրախտին օրինադրեցաւ և հասակակից է նախահօրն Ադամայ⁸: Պահոց պատուիրանն եղ⁹ չուտել¹⁰ ի ծառոյն գիտութեան, զոր ոչ պահաց, գողացեալ¹¹ հեշտութեամբ և մերկացեալ անկաւ ի հաւասարութիւն անասնոց և ի համարս¹² մեռելոց» [Բրս. Պհ.]: Արդ, այս պահս այնմ¹³ պահոցն հաւաստեցաւ¹⁴ յառաջնորդացն մերոց, զի զոր ոչ¹⁵ պահելովն արտաքս անկաք ի դրախտէն և կորուսաք զփառսն. թերեւ¹⁶ պահելովն այսրէն առցուր զնա: Եւ զի Ե զգացութեամբն մեղաւ Ադամ, Ե-օրեայ պահօքս¹⁷ սրբեսցուր զգալութիւնս մեր:

Այս է առաջին պահս: Եւ յորժամ ել Ադամ ի դրախտէն, ասեն, թէ մահու մնալով Ադամայ ոչ կամէր ուտել ինչ: Եւ զկնի Ե աւուր գթացեալ Աստուած ողորմեցաւ և հրամայեաց հրեշտակի¹⁸ իւրոյ մխիթարել զնա¹⁹ և խոստանալ նմա զառաքումն Միածնին և մարմնանալ²⁰ Բանին Աստուծոյ վասն փրկ-

կույթեան նորա. և հրամայէ ուտել ի պտղոյ աշխարհին²¹: Զայս խոստումն յիշեցուցանէ Դաւիթ ի դիմաց Ադամայ՝ ասելով. «Յիշեալ՝ զքան ծառայի քո, յոր և²² յուսացուցեր զիս» [Սղմա. ՃԺԸ, 49]: Դարձեալ Ե ատուր²³ յառաջ քան զլինելովին մարդոյն արարչա-գործեցան արարածք և ապա յետ Ե ատուր²⁴ ստեղծ Ադամ: Պահէր Աբէլ Ե օր²⁵ և ապա զպատարազն²⁶ իւր մատուցանէր: Ե և Սէթ պահեաց ատուր Ե, յորժամ մեռաւ Ադամ: Պահէր և Ենոք ատուր Ե նախ քան զմտանելն ի տապանն: Ե և յետ ելանելոյն պահեաց դարձեալ ատուր Ե և ապա մատուցն զպատարազն: Պահեաց և Աբրահամ յատուր Ե, յորժամ խոստացաւ նմա Աստուած տալ Իսահակ որդին: Ե և դարձեալ պահեաց, յորժամ ապրեցաւ Իսահակ ի մահուանէն: Ե և ամենայն անդրանիկքն²⁷ պահէին Ե օր²⁸ ի վախճանել հարցն, ի Սէթայ²⁹ սկսեալ և հայր որդոյ աւանդելով, որպէս ասէ Բարսեղ, թէ եկեալ եհաս մինչ ի Մովսէս [Բրա. Պհ.]: Ե և նա կարգեաց Խ օր պահս վասն Խ-օրեայ³⁰ առեալ տախտակին: Ե Ե օր³¹ պահելով տրոնջեաց ժողովուրդն և ապա բարեկենդանացոյց նոցա: Ե Ե ատուրն³² հրամայեաց ամի ամի պահել վասն քառութեան յանցանացն որթուն: Ե և ոմանք յաճախ յիշեն զասացեալս, թէ Աբրահամ պահեաց Ե օր զկնի հրկիզութեան Սողոմայ³³ և Ե օր³⁴ Յակոբ, յորժամ ետես զսանդուխտքն, և Ե օր, յորժամ կոտորեցին որդիքն Յակոբայ³⁵ Շմաւոն և Ղեի զՍիկիմացիան, և Ե օր³⁶ պահեցին³⁷, Ե և Յակոբ³⁸, յորժամ լուաւ զթօթն³⁹ Յովսէփու, Ե օր պահեաց⁴⁰: Ե և Յովսէփ պահեաց Ե օր⁴¹, յորժամ եմուտ ի բանտն⁴² Փարաւտին: Ե և զայս ամենայն ծովով առանց ուտելոյ և ըմպելոյ անսուղ⁴³ պահեցին⁴⁴, որ նախ քան զօրէնսն⁴⁵ օրինաւորք⁴⁶ և յառաջ քան զԱւետարանն աւետարանիչը: Ե և զի առանց պատարագի և ընթերցուածոց⁴⁷ է, այն է՝ զի այսպէս պահեցին նահապետքն⁴⁸ և արդարացան:

Ոմիմք դարձեալ և նոր պատճառ: Սուրբ Լուսաւորիչն մեր Գրիգոր, յորժամ ել ի վիրապէն, Կ օր⁴⁹ վարդապետեալ քարոզեաց թագաւորին և ժողովրդեանն: Ե և ապա Ե օր պահել հրամայեաց⁵⁰ սրբութեամբ⁵¹, Ե և էր ժամանակն ամառնային: Ե և սուրբն Սեղբեստրոս, յորժամ մկրտեաց զԿոստանդիանոս, Ե օր⁵² պահս եղ նմա և ժողովրդեանն: Ե և վասն առ իրեարս միաբանութեան աստ եղին զերկոսեանն: Այլ սոքա թողեալ կորուսին զիւրեանցն: Ե և մեք հաստատուն կա-

լաք զմերս և պահեցաք շնորհօքն⁵³ Քրիստոսի:

Է և այլ պատճառ Առաջաւորաց ասացեալ պահոցս: Նինուէացիքն քարոզութեամբն Յովնանու⁵⁴ յանդուներս հրաւիրեցան և Գ-օրեայ⁵⁵ պահօք⁵⁶ ապրեցան: Այսպէս և հաւատացեալք, որք վասն մեղաց ակն ունին⁵⁷ դժոխոց, պահեն և ապրին հոգով Գ օր Նինուէացուցն⁵⁸, իսկ Դ շաբաթն⁵⁹ և ուրբաթն բնական պահք: Զրովանդակ տարւոյ յանցանքն Ե զգայարանաց Ե-օրեայ⁶⁰ պահօք⁶¹ ջնջէ ողորմութիւն Աստուծոյ: Վկայեն և հարաւային հապարացիքն, զի աւելի պահեն քան զմեզ, զի և զանաւունս ևս ծոմացուցանեն նման Նինուէացուցն⁶², վասն ի գութ ածելոյ զԱստուած: Դարձեալ Գ քառասունքն, զոր պահեաց Մովսէս, ԺԵ-ութեան⁶³ և Ը ԺԵ երեք Ե ԺԵ է խորհրդաւոր (?), հինգն է⁶⁴ Ե զգայութեանցս օրինակ⁶⁵ և Գ-ն⁶⁶ մարմնոյն, հոգոյն և մտացն: Դարձեալ ամէն Խ-ը հինգ է⁶⁷ և Ե-ը հինգ Ե զգայութիւնս⁶⁸, և Ը-ն գլխաւոր մեղացն ամբարտաւանութեան, որ է հպարտութիւն, սնափառութեան, որ է փառասիրութիւն, բարկութեան, արծաթասիրութեան, ձանձրութեան, որկորստութեան, ծովութեան, բղջախոհութեան⁶⁹ զայսպիսի միտս ունի յինքեան Խ թիւ, զոր պահեցին սուրբն և արդարքն առաջինքն՝ Մովսէս, Յեսու, Եղիայ, Եզեկիէլ⁷⁰ և Դանիէլ: Պահեաց և Տէր մեր յետ մկրտութեան: Պահեաց և յետ յարութեան և ապա համբաժաւ յերկինս:

Ասի յաւանդութեանց, եթէ⁷¹ առաքեալքն 2 օր կարգեցին զպահքն⁷² և եղին պահել քրիստոնէիցն: Բայց նորահաւատ քրիստոնեայքն տրտնջեցին վասն բազմութեան: Ապա առաքեալքն բարեկենդանացոյցին զԲ-շաբաթսն⁷³ և զայս շաբաթս ամի ամի պահել⁷⁴ հրամայեցին՝ աւագ պահոցն առաջաւոր աւանդելով: Այլքն ասեն՝ Մ օր եղին առաքեալքն պահել. երբ շաբաթ մի պահեցին, իմացան, որ⁷⁵ Բ մնաս կու լինի. Ա, որ ընդ հրէից լրմանն կու միաբանին, և Բ⁷⁶, որ շարձարանքն Քրիստոսի ի ներքոյ⁷⁷ հասարակածին⁷⁸ կու գայր, որ է զարնանամուտն. կամ պիտէր 2 օր⁷⁹ պահել և նոր հաւատացեալքն կու խաչէին և Մ օրն ի հրէից լրումն կու խառնէր: Ապա զԲ շաբաթն բարեկենդան արարին: Ե և յետ ժամանակաց մեծն Կիրեղ Երուսաղեմացին զնոյն արար զեկեալսն ի մկրտութիւն առ նա, ընդ որս էր Ակակ Պարսիկ, որ⁸¹ Ե օր⁸² պահօք⁸³ փորձեաց և զԲ շաբաթն ուտել հրամայեաց և երախալացուցանել կարգեաց ԺԸ ընթերցուածս⁸⁴ յուսումն նոցա, և անուանեաց⁸⁵ զայն Կոշումն ընծայութեան [Կիրղ. Եր.

կողմից, որ կողմիցան նորընծայքն ի հաւատս Քրիստոսի, և մկրտեաց անձինս ՇՌ ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Յետ ժամանակաց եղև մարտիրոսանալ սրբոյն յարքայէն Պարսից ի գլուխ Առաջաւորաց պահոցս յունուարի⁸⁶ ամսոյ լԱ Վասն աշնորիկ տօնեմք⁸⁷ զնահատակութիւն⁸⁸ նորա յաւուր շաբաթուա Եւ մեր զպահս ոչ նմա աւանդեմք, այլ առաջաւոր՝ ըստ ասացելոցս. և ոչ թէ նորա պահեմք, այլ Աստուծոյ: Եւ որպէս աղուհացից առաջին⁸⁹ շաբաթուն շաբաթ օրն⁹⁰ սրբոյն Թէոդորոսի տօնեմք⁹¹, և զշաբաթն բաղումք նմա անուան⁹² են: Այսպէս և աստ զպահս Աստուծոյ պահեմք ի Թողութիւն մեղաց մերոց և ի մասնակցութիւն առաջին սրբոցն պահողացն զհնգեակս⁹³ և զշաբաթ⁹⁴ օր⁹⁵ սրբոյն Սարգսի տօնեմք⁹⁶, որ վերակացու է քրիստոնէից և վրէժինդիր ոչ պահողացն զսուրբ պահսն Առաջաւորաց պատուհասող⁹⁷, և պահողացն զօրավիգ, և պահապան հրամանաւն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ⁹⁸:

Եւ արդ, եղբա՛րք, ունկն դիք և լուարուք⁹⁹, սրբեցէ՛ք զմիտս ձեր¹⁰⁰ և ուսարուք զգորութիւն¹⁰¹ պահոց, զի ամենայն սրբոց պահքն և աղօթքն¹⁰² եղեն առիթ փրկութեան և պատճառ պատուի¹⁰³ փառաց և պարգեացն Աստուծոյ: Իսկ եթէ արդարոցն պահքն է, որ հանէ ի նեղութենէ՝ յանդորր, ի շարշարանաց՝ ի հանգիստ, ի ծառայութենէ՝ յազատութիւն, ի մեղաց՝ յարդարութիւն, յանարգանաց՝ ի վերաբերումն¹⁰⁴, ի խաւարէ՝ ի լոյս, ի մահուանէ¹⁰⁵, ի կեանս: Ապա քանի՞ օգուտ¹⁰⁶ է մեզ՝ մեղաւորացս, որ ի պէսպէս մեղաց¹⁰⁷ ցանկութիւնս¹⁰⁸ եմք, և ոչ որ գտանի ի մարդկային բնութիւնս, որ ուտն-

լովն և ըմպելով կարէ առնուլ զպարգեան Աստուծոյ, այլ պահօք¹⁰⁹ և աղօթիք¹¹⁰, նեղութեամբ և շարշարանօք¹¹¹, որպէս¹¹² վկայէ Պողոս, թէ բաղում նեղութեամբ պարտ է մտանել մեզ¹¹³ յայն հանգիստ¹¹⁴, և յորդորելով ի բարիս՝ ասէ. «Նեղութեանց համբերեցէ՛ք, աղօթիք¹¹⁵ ստէպ կացէ՛ք, ի պէտս սրբոց հողորդեցարուք¹¹⁶» [Պատմ. Հոռվմ. ԺԲ 12] ի պահս, ի սրբութիւնս, յերկայնամտութիւնս¹¹⁷, ի Հոգի Սուրբ, ի սէր առանց կեղծաւորութեան: Իսկ զօրինակ¹¹⁸ ներողացն և զարեցողացն Տէր մեր յայտ առնէ՝ ասելով. «Յաւուրս Նոյի ուտէին, ըմպէին, կանայս առնէին և արանց լինէին» [Մատթ. ԻԴ 37—38], մինչև եկն ջրհեղեղն և կորոյս զամենեանս: Եւ վասն մեղաց մարդկան ամենայն ինչ, որ էր ի վերայ երկրի, սատակեցան և փորեան [Ղուկ. ԺԷ 26—27]: Եւ այլուր ասէ Տէր մեր. «Ամէն, ասեմ ձեզ, եթէ ոչ ապաշխարիցէք, ամենեքեան նոյնպէս կորնչիցիք» [Մատթ. Գ 2, Դ 17]: Վասն որոյ աղաչեմ զձեզ, եղբա՛րք, ի բաց թողէ՛ք ի սրտից ձերոց զխեղ և զնախանձ և զամենայն անկարգութեան բանս և զօրացարուք ի պահս և յաղօթս¹¹⁹ և յողորմութիւնս: Մի՛ լուծանէք զպահոց պատուիրանս, զի մի՛ տարագիր լիջիք¹²⁰ յարքայութենէն Աստուծոյ: Այլ պահօք¹²¹ և աղօթիք¹²² տուք ողորմութիւն և եղիցի ձեր ամենայն ինչ սուրբ: Եւ արժանաւորիք լսել¹²³ զերանաւէտ բարբառն որ ասէ. «Ենկա՛յք, օրհնեալք¹²⁴ ըս¹²⁵ իմոյ» [Մատթ. ԻԳ 39, Ղուկ. ԶԴ 35], ժառանգեցէ՛ք¹²⁶ պատրաստեալ ձեզ զարքայութիւն ի սկզբանէ աշխարհի, որում և զմեզ արժանիս արասցէ¹²⁷ Յիսուս Քրիստոս Աստուած մեր¹²⁸:

Վ Ա Ր Ի Ա Ն Տ Ն Ե Ր

1 առաջաւորացն. 2 արարեալ. 3 պահս. 4 յուրիք. 5 ի] փոխանակ. 6 երանելին. 7 արիւնհորեցան. 8 նախահօրն Աղամայ] մարդկութեանս. 9 եդ abs. 10 շուտելն. 11 գողացաւ. 12 համար. 13 այնր. 14 հաւատտեցաւ] փոխանակեցաւ. 15 ոչն. 16 թերևս abs. 17 պահաւքս. 18 հրեշտակին. 19 զնոսա. 20 մարմնանալ] մարդ լինել. 21 աշխարհին] էրկրին. 22 որով. 23 ատուրք. 24 ատւրն. 25 ար. 26 զպատարազն. 27 անդրանիկն. 28 եւ (sic) ար. 29 Սեթայ. 30 քառասնօրեայ, 31 հինգ ար. 32 զհինգ արն. 33 Սողոմայ. 34 ար. 35 Յակոբայ abs.

36 ար. 37 պահեցին abs. 38 եւ Յակոբ abs. 39 զբաւթն. 40 Ե օր պահեաց abs. 41 ար. 42 բանդն. 43 անսուղ abs. 44 պահեց. 45 զարէնսն. 46 արիւնաւորք. 47 ընթերցածոց. 48 նախապետքն. 49 Կն ար. 50 պահել հրամայեաց] հրամայեաց պահել. 51 սրբութեամբ abs. 52 ար. 53 շնորհաւքն. 54 Յունանու. 55 երեքարեա 56 պահաւք. 57 ունէին. 58 Նինւէացոցն. 59 չորեքշաբաթն. 60 Ե-արեայ. 61 պահաւքս. 62 Նինւէացոցն. 63 ուրէին (sic). 64 է abs. 65 արիւնակ. 66 էր քն (sic). 67 Ե է. 68 զգայութիւնս] զգայարանս (զգարանացս)

sic). 69 բղջանոթեանս (sic). 70 էզե-
կիէլ. 71 թէ. 72 զպահան. 73 շաբաթն. 74 ար. 75 որ] եթէ. 76 Բ]Ա. ալլ. 77 ներքեւ. 78 հա-
սարակացին. 79 ար. 80 կու abs. 81 որ abs..
82 ար. 83 պահաւք. 84 ընթերձածս (sic).
85 անւանեաց. 86 յունւարի. 87 տաննմք.
88 զնախատակութիւն. 89 առաջի. 90 արն.
91 տաննմք. 92 անւան. 93 զհնկեակս
(sic). 94 շաբաթ. 95 ար. 96 տաննմք. 97
պատուհասող. 98 մերոյ abs [+mem. «որ
ողորմեսցի ստացողի գրոցս և գրողի սորին
և ծնողաց նոցին և որ զամէնն ասէ»].
99 լրարուք. 100 ձեր abs. 101 զզարութիւն.
102 աղաթքն. 103 պատուի. 104 վերբե-
րումն. 105 մահւանը. 106 աւգուտ. 107 մե-
ղաց abs. 108 ցանկութիւն. 109 պահաւք.
110 աղաթիւք. 111 շարչարանաւք. 112 + և.
113 մտանել մեզ] մեզ մրտանել.
114 հանգիստն. 115. աղաթից. 116 խա-
ղորդեցարուք. 117 յերկանմտութիւն. 118
զարինակ. 119 յաղաթս. 120 լինիլք.
121 պահաւք. 122 աղաթիւք. 123 լրսել.
124 ահեալք. (sic). 125 հար. 126 ժառանգե-
ցէք]ժ. 127 արացէ. 128 Աստուածն մեր]
որդին Աստուծոյ [+mem. «Մանաւանդ
զՍահակն և զԱստուածատուրն և զՅոհան-
նէսն և զԱղութն և զԿարապետն և զՄկրտիչն
և զՅովաննէսն և զԹումայ քահանայն և Սու-
րաթն և ըսկաբան (sic) և զՅակոբ
գժողս»]:

